

Stockaryds kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med utvändig restaurering
Stockaryds socken i Sävsjö kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Stockaryds kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med utvändig restaurering
Sockaryds socken i Sävsjö kommun, Jönköpings län, Växjö
stift

Jönköpings läns museums dnr: 212/2018

Länsstyrelsens dnr: 433-6825-2016, 433-5835-2019 (Torrtak)

Rapport och foto: Anders Franzén

Grafisk mall: Anna Stålhammar

Tryck: Digital distribution

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2020

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	6
Beskrivning inför åtgärder.....	7
Vidtagna åtgärder.....	9
Fasadmålning.....	9
Fotrännor.....	11
Tornspiran.....	11
Sockeln.....	14
Övrigt.....	14
Sammanfattning.....	14
Entreprenörens materialspecifikation.....	15
Administrativa uppgifter.....	15
Referenser.....	16
Arkiv.....	16
Tryckta källor och litteratur.....	16

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

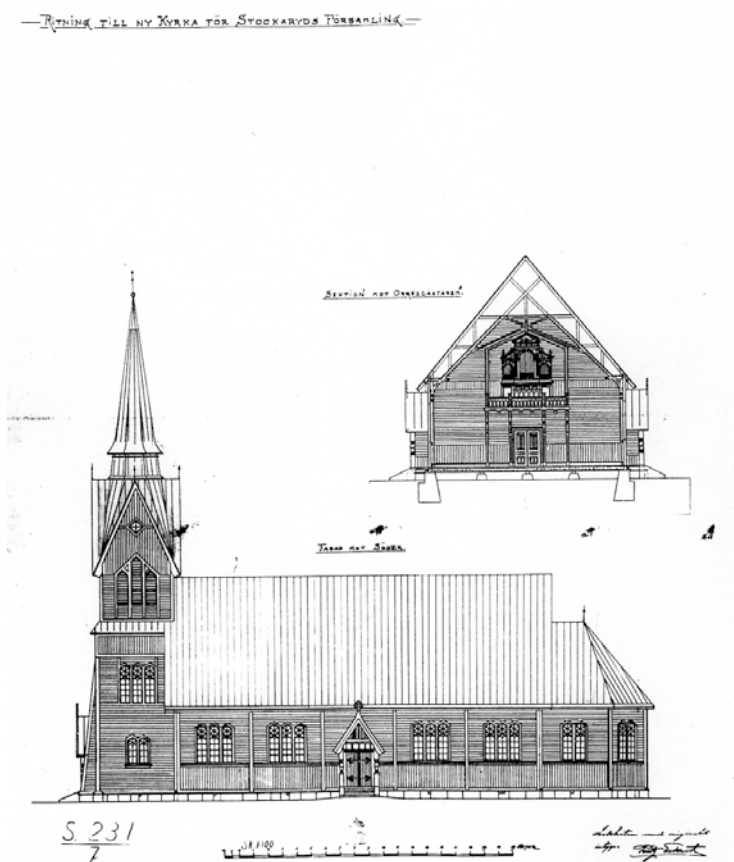
Sävsjö pastorat har genomfört en utvändig ommålning av Stockaryds kyrka. Dessa arbeten har betraktats som normalt underhåll och de har därför inte varit tillståndspliktiga enligt kulturmiljölagen. Under arbetena upptäcktes att tornspirans tak av kopparplåt var bristfälligt och måste bytas. Länsstyrelsen lämnade tillstånd till detta byte den 18 oktober 2019. Beslutet stadgar att arbetena skall följas av antikvarisk medverkan. Pastoratet har valt att anlita Jönköpings läns museum för antikvarisk medverkan. Handläggare har varit antikvarie Anders Franzén, som även sammanställt föreliggande rapport.

Arbetena genomfördes under perioden april till november 2019. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena.

Syfte

Syftet med arbetena var från början endast att måla om fasaderna i princip i samma färgsättning samt att byta ut fotrännorna på långhusets och korets tak. Eftersom tornspiran visade sig ha ett bristfälligt tak av kopparplåt tillkom åtgärden att byta detta.

Syftet med antikvarisk medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser. Vid ommålningen blev det aktuellt att ta fram lämpliga kulörer och att resonera om färgsättningen.

Stockaryds kyrka inför restaureringen.

Arkitekt Fritz Eckerts nybyggnadsritningar till kyrkan signerade 1901. ATA.

Historik

Socknens föregående kyrka var en tornlös timmerkyrka, sannolikt uppförd 1692. År 1894 hade församlingen för avsikt att ersätta denna kyrka med en ny stenkyrka. När planeringen kommit en bit ansåg man sig dock inte ha resurser till detta. Därför ansöktes om dispens hos Kungl. Maj:t för att få bygga en träkyrka, istället för en lagstadgad kyrka av sten. Detta beviljades och nya ritningar togs fram av arkitekten Fritz Eckert vid Överintendentsämbetet i Stockholm år 1901.

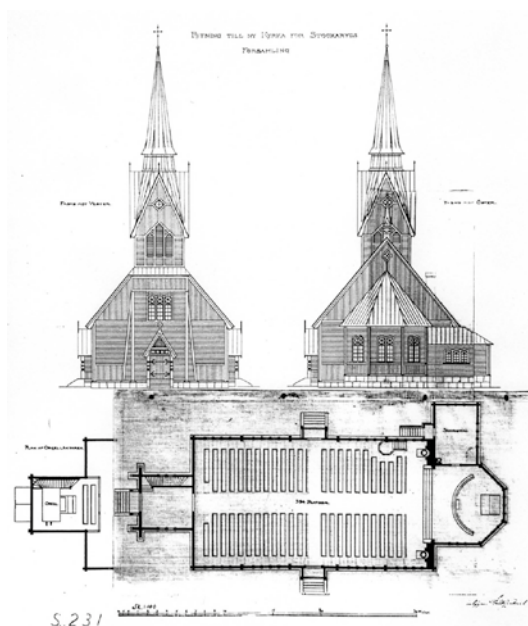
Den nya kyrkan uppfördes 1906–07 strax söder om den gamla. Byggmästare var A Pettersson och målarmästare V Isaksson, båda från Vetlanda. Efter kyrkans invigning 1908 revs den gamla kyrkan och timret försålades till Älmhult där det lär ha använts till ett magasin.

Klockstapeln kom att flyttas till Slotsskogen i Göteborg, där den restes vid Smålandsstugan. Den runristade medeltida kyrkporten införlivades i läns museets samlingar.

Kyrkan var enligt Byggnadsstyrelsens inspektion efter de avslutade arbetena uppförd i noggrann överensstämmelse med ritningarna. Den invändiga målningen var utförd i ”gulockra och gulfärg i olika nyanser”. Guld var sparsamt använt på predikstol och altare. Taket var vitt med blåa lister, men i övrigt saknades dekoration. En orgel färdigställdes 1908 av Emil Wirell, Liatorp.

År 1966 väcktes frågan om nybyggnad eller restaurering av kyrkan. Diskussionen föranleddes av bristen på biutrymmen och fuktproblem under kyrkan. Byggnadsstyrelsen yrkade på restaurering, med hänsyn till kyrkans välbevarade karaktär. Följande år ersattes den läckande svartplåtstäckningen på kyrkan av kopparplåt. Tornspiran bar sedan tidigare kopparplåt. Restaureringen kom till stånd 1969–70 under ledning av arkitekt Per Rudenstam, Jönköping. Huvudentreprenör för arbetena var Bröderna Carlssons byggfirma, Tranås.

År 1992 företogs en ny in- och utvändig restaurering. För de utvändiga arbetena stod Fransson & Nordhs Byggnads AB, Stockaryd. Fasaderna ommålades med ljusgrå linoljefärg. Fönstren renoverades och rötskadade vindskivor byttes ut. Tornluckor och fönster målades i engelskt rött, från att tidigare ha varit gråa. Ursprungligen var de målade i gulockra. Den nya färgsättningen avsåg dock ge större enhetlighet genom en minskad kontrastverkan mot entréernas portar. För den invändiga ommålningen svarade målarmästare Rune Håkansson, Barkeryd. Utgångspunkterna för den invändiga färgsättningen baserade sig på en färgarkeologisk undersökning utförd av läns museets konservatorer. Genom denna blev det en viss återgång till den ursprungliga färgskalan. Tidigare vitmålade predikstol, altarring, läktare och orgel återfick brun ton och guld.

Nybyggnadsritningarna från 1901 som visar gavlarna och en planritning. ATA.

Beskrivning inför åtgärder

Stockaryds kyrka består av ett långhus med smalare, polygonalt kor i norr. I västra vinkeln mellan kor och långhus finns en sakristia. Vid långhusets sydgavel reser sig ett torn. Mitt på långsidorna är utskjutande vindfång.

Kyrkan vilar på en sockel av släthuggen granit med skråkant. Kor och sakristia ligger högre än övriga kyrkan. Fasaderna är klädda med fasspontpanel, vilken indelas i horisontala fält av släta lister. Under fönstren är panelen stående, däröver liggande och i gavelröstena stående. Panel och listverk bär en gråbruten ljus kulör.

Tornet försträvas av utskjutande, infodrade stödben som sträcker sig upp till klockvåningen. Sistnämnda våning är något smalare och varje sida kröns av en spetsgavel. Varje sida har en grupp om tre vinkelbrutna ljudöppningar med ursprungliga luckor med fjällpanel avfärgade i engelskt rött. Från tornet reser sig en kopparklädd, åttkantig spira med krönande smideskors.

Kyrkans ingångar har ursprungliga pardörrar i mörkbrunt betsad ek med konstrika smidesbeslag. Alla är försedda med överljus. Vindfång och skärmtak utgörs av branta sadeltak burna av kraf-

Koret ligger i norr för ovanlighetens skull. Fasadparti inför ommålning.

Ovan: Fasadpanelen hade en vitaktig kulör i grunden, men tycktes ha bättringsmålats med en annan färg eller kulör.

Till vänster: Fönster inför ommålning.

Ovan: Stuprör troligen igenfruset.
Ovan till höger: Parti av sockeln av sten där fogningen var bristfällig.

tiga, delvis svarvade pelare. Svarvade spjälverk och krönande, kopparklädda hjulkors utgör andra dekorativa element. Sakristiporten har en enklare utformning utan tak. Granittrappor leder upp till respektive port. Västra ingången har en stålram som löper längs större delen av kyrkans långsida.

Fönstren sitter samlade i grupper om två eller tre. De har alla vinkelbrutna krön och ursprungliga träbågar med spröjs målade i engelskt rött. Fönsterglasen är huvudsakligen ursprungliga med undantag för antikglas och gult råglas i korffönstren.

Över långhuset reser sig ett brant sadeltak med takryttare vid nordgaveln. Kortak och sakristitak är valmade. Taktäckningen utgörs av kopparplåt med förskjutna hakfalsar. Alla takfall har ständrännor och stuprör av kopparplåt.

Ovan: Den nedre delen av tornspiran hade en utkragning och därunder ett smalare parti.
Till höger: Ingången till sakristian inför ommålningen.

Vidtagna åtgärder

Arbetena omfattade flera delprojekt: ommålning av fasad, byte av fotrännor, byte av plåt på tornspira och översyn av sockel. Åtgärderna på tornspiran tillkom under entreprenaden när skadorna där upptäcktes.

Fasadmålning

Inför ommålningen var de befintliga färgskikten slitna och i behov av målning. Delar av fasadträet hade också rötskador.

I samband med bytet av den läckande fotrännan på långhuset, koret och sakristian företogs ett byte av rötskadade delar av takfallets nedersta del samt vissa sparrars nedersta del. Vidare visade sig delar av tornets sneda stöd ha rötskador både i panelen och i stommen. Den nedre delen av panelen på den södra gaveln östra sida hade också rötskador. Här fanns även skador i stommen samt spår av något som kunde vara svamp. Prov sändes för analys och det visade sig vara timmerticka. Analyslaboratoriet Botaniska analysgruppen, lämnade följande utlåtande:

Fruktkroppen i provet tillhör en timmerticka (*Antrodia sinuosa*). Timmertickan orsakar brunröta i virke och kräver hög luftfuktighet för sin utveckling. Det påträffas ofta i oventilerade takkonstruktioner.

Rötskadade delar rensades bort och kvarvarande omkringliggande virke behandlades med Boracol. För att förhindra framtida vatteninträngning på den södra gaveln placerades en lite plåt upp till på den horisontella listen. Alla rötskadade delar av fasaden och stommen byttes ut mot nytt likvärdigt virke. Entréernas dörrfoder var kompletterade nedtill och här fanns vissa rötskador mot trapornas vilplan. Här togs förlängningarna bort och i stället ersattes det bortsågade partiet av nya fodersocklar av ek. En rötskadad tröskel mot väster byttes ut mot en ny, också den av ek.

I tornets snedsträvor, bakom panelen upptäcktes rötskador.

Ovan: Ett parti av den södra gaveln hade rötskador och svampangrepp.
Till vänster: Den södra gaveln innan man bröt loss skadade delar av panelen.

Ovan: Inför bestämmandet av fönsterkulören gjordes uppstrykningsprov på korfönstren. Provet till vänster accepterades.

Till höger: Inför bestämmandet av fasadkulör gjordes uppstrykningsprov på den östra fasaden. Provet längst till höger valdes.

Ingången till sakristian efter ommålning och efter behandling av ekdörren.

Efter skrapning och rengöring målades exteriören med linoljefärg i en modifierad färgsättning. Inför arbetena visade sig fasaden ha ett generellt vitaktigt färgskikt och bättringsmålning med en färg som avvek något i kulör. För att fastställa fasadens vitaktiga kulör mättes med denna på olika ställen. Följande vitaktiga kulörer identifierades

NCS S 1500-N

NCS S 1502-Y

NCS S 1500-Y50R

NCS S 2000-N

Diskussionerna landade på att den senare kan ha varit den som fasaden målats med tidigare, men på många ställen bleknat. NCS S 2000-N upplevdes dessutom som en tilltalande kulör eftersom fasaderna inte skulle bli helt vita. Därför valdes denna gråvita kulör.

Vad gäller fönsterkulören var den befintliga i engelskt rött, men den hade på flera ställen skiftat till en blålila kulör. Flera olika kulörer som i vid bemärkelse kunde sägas vara i engelskt rött ströks upp som prov. Valet föll utan längre diskussion på NCS S 6030-Y80R, som upplevdes vara en typisk kulör för engelskt rött. Eftersom fönstren senast målats med alkydfärg användes denna färgtyp även nu.

Inför arbetena var ytterdörrarnas panel av ek mörkt gråbrun. Detta berodde troligen på att dessa laserats och att de dessutom gränat av väder och vind. Dörrbladen och fodren sicklades och behandlades med svagt pigmenterad olja samt fernissades med opigmenterad fernissa. Dörrarnas gångjärn målades svarta med linoljefärg. Dörrarnas insidor ströks med opigmenterad fernissa.

Efter avslutade målningsarbeten var alla medverkande överens om att färgsättningen var mycket lyckad.

Fotrännor

Inför arbetena fanns det läckage i takets fotränna utefter långhuset, koret och sakristian. Målet var således att byta ut denna fotränna. När rännan demonterades visade sig delar av takfoten och taksparrarnas nedre delar vara rötskadade. Nya panelbrädor lika befintliga (pärlspont) hyvlades upp och skadade delar av taksparrarna ersattes med nya med samma utseende. När takbotten var lagad lades en ny fotränna av koppar. Enligt plåtkonsultens bedömning skulle fotrännorna fungera även som snörasskydd.

För att förlänga livslängden på fotrännorna och förbättra funktionen monterades värmekablar i fotrännor och stuprör. Kablarna som drogs fram till fotrännorna kunde göras utan att de blev iögonfallande och delar av kablarna målades in i fasadkulören.

Ovan: Den nya fotrännans anslutning mot tornet.
Till vänster: Den nya fotrännans avslutning mot vindskivan.

Tornspiran

Inför arbetena hade det inte funnits möjlighet att närmare studera konditionen på spirans plåt och takbotten. När ställningarna rests visade det sig att det fanns omfattande läckage och att delar av träunderlaget hade stora skador. En ansökan om tillstånd för byte av skadade delar och ny kopparplåt lämnades till Länsstyrelsen. Tillstånd lämnades också inom kort.

Omläggningen skulle i princip göras i enlighet med den befintliga plåtläggningen med dubbelfalsar och ej förskjutna skarvar. Detta genomfördes också med några få undantag. Mot takets brädbotten lades en perforerad masonite för att jämna av takytorna. Ovanpå detta lades en papp. Den befintliga läggningen med ej förskjutna skivor hade något olika utseende på de olika sidorna och hakfalsarna mitt för varandra var inte konsekvent genomförda. Man fick

Den befintliga plåten på spiran hade omfattande skador. Här syns spår efter ett tidigare fäste för en demonterad åskledare.

Ovan: Spirans krönande kors inför restaurering.
Ovan till höger: Deformerat klot som läckte in vatten.

intrycket av att olika plåtslagare arbetat på de olika sidorna. Vid omläggningen gjordes detta på ett enhetligt sätt där förskjutningen av hakfalsarna fick vara max 50 mm. Ny ventilation ordnades högt upp på den södra takfallet så att inte stillastående luft samlas i spiran. Vidare togs någon inspektionslucka bort. Slutligen ersattes några mycket långsmala skivor av så kallade amerikanare, se illustration. Detta för att undvika långsmala falsningar.

Spirans plåt mot vindskivorna var bristfällig genom att plåten mot vindskivorna var spikad. I stället utfördes en sedvanlig hängskiva med bättre fäste mot vindskivan. Hängskivorna gjordes något bredare än tidigare (bredd ca 75 mm) för att undvika vatteninträngning och för att skydda vindskivans trä.

Vid spirans nedre delar finns gavelmotiv som kröns av järnspetsar med klot av kopparplåt. Dessa rengjordes och målades svarta och kloten förgylldes.

Ovan: Gavelmotiven längst ner på spiran kröntes av smidda dekorationer som var monterade genom plåten varvid vatten hade trängt in.
Till höger: Vissa delar av spirans stomme hade omfattande rötskador och var i princip ihålig.

Ovan: Nylagd plåt på spirans nedre del.
Till vänster: Innan den nedre delen kunde kläs med plåt fick omfattande rötslador lagas i.

Spiran kröns av ett stort smitt kors av järn med kulor i ändarna av kopparplåt. Smidet hade rostangrepp och några kopparkulor hade deformerats. Allt lagades upp och smidet målades svart och koppardelarna förgylldes.

Tornets stuprör och uppsamlingstrattar av koppar bibehölls och justerades.

Ovan: För att undvika långsmala plåtskivor gjordes så kallade amerikanare, vilka innebär att de smala spetsarna ersätts med en lite bredare plåt.
Till vänster: Det lagade korset högst upp i spiran inför målning och förgyllning.

Parti av sockeln med ny åsfog och målat ventilgaller.

Sockeln

Kyrkans sockel består av rakhuggna stenblock av urbergsbergart. Dessa bär spår av en delvis bortfallen åsfogning. Vid restaureringen förnyades alla fogning så att en gråaktig, i kulör väl anpassad åsfog skapades. Entrétrapporna fogades med samma bruk.

Sockeln är också försedd med järngaller med vertikal mönstring. Dessa ventilgaller målades om i grå kulör.

Övrigt

Över ingångarna finns kors av trä klädda med kopparplåt. Dessa inspekterades och stabiliserades. Korset mot söder över huvudingången fick göras helt nytt.

I höjd med klockvåningens golvbjälklag finns det en takkant som går runt tornet. Kopparplåten här var tillfredsställande och behölls, men anslutningen mot den överliggande träpanelen hade glipor. Därför gjordes en ny täcklist där av koppar.

All ny kopparplåt som lades var utan patinering och den kommer att åldras på naturlig väg.

I restaureringens slutskede inleddes ett annat projekt som avsåg ventilering av kyrkobyggnadens kryppgrund.

Sammanfattning

Stockaryds kyrka genomgick en utvändig restaurering år 2019 varvid fasaderna målades om, fotrännorna på långhuset, koret och sakristian byttes och hela tornspirans plåttak ersattes med ett nytt av koppar. Arbetena innebar att exteriören fick en något förändrad färgsättning.

Ovan: Nytt kors ovanför huvudingången.
Till höger: Kyrkobyggnaden sedd från norr vid slutbesiktningen.

Ovan: Kyrkan vid slutbesiktningen sedd från söder.
Till vänster: Kyrkans östra ingång efter avslutade arbeten. Här ser man dörrfodrens nya avslut nedtill.

Entreprenörens materialspecifikation

Fasadfärg	Engwall & Claesson Linoljefärg, NCS S 2000-N
Fönster utv	Drygolin Alkyd, NCS S 6030-Y80R
Fönster mellan	Drygolin Alkyd, NCS S 1000-N
Rostskydd smide	Inroteknik Blymönja
Färg smide modernt	Inroteknik Pansar
Färg smide övrigt	Engwall & Claesson linoljefärg
Bladguld	Blatt goldruprecht 23,75 carat transfer
Panel fasad, underslag	Gert Holgerssons hyvleri
Olja ekdörrar	Timberex Timberguard kulör teak
Fogar sockel	Målarkalk NHL 5 Svaneholm 0-2 mm

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-6825-2016, 433-5835- 2019 (tillstånd spirans plåttak)
Jönköpings läns museums dnr:	212/18
Byggherre:	Sävsjö pastorat
Projektledare:	Arkitekthuset Jönköping AB genom Maria Williamsson och Daniel Höglund
Plåtkonsult:	Tyréns AB, Växjö, genom Dan Karlsson

Generalentreprenör:.....	Målerifirma Rose Bergström & son AB, Lidhult
Plåtentreprenör:.....	Gottskärs Plåtslageri AB, Onsala
Antikvarisk medverkan:.....	Anders Franzén
Rapportansvarig:.....	Anders Franzén
Rapportgranskning:.....	Mikael Nordström
Län:.....	Jönköpings län
Kommun:.....	Sävsjö kommun
Socken:.....	Stockaryds socken
Fastighetsbeteckning:.....	Stockaryds kyrka

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Stockaryds kyrka

Länsstyrelsen i Jönköping län

Länsstyrelsens arkiv med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor och litteratur

Gullbrandsson, Robin (2007). *Stockaryds kyrka. Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2007:122.

Kulturhistorisk utredning för Sävsjö kommun (1989). Jönköpings läns museum.

Rogberg, Samuel (1770). *Historisk beskrifning om Småland*. Karlskrona 1770.

Småland – landskapets kyrkor. Stockholm (2006).

Sverige. Geografisk beskrivning. Del V. Stockholm (1931).

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län II (1955). Uddevalla.

Ullén, Marian. *Medeltida träkyrkor. Del I* (1983). Stockholm.

Växjö stift i ord och bild (1950). Stockholm.

Stockaryds kyrka genomgick en utvändig restaurering år 2019 varvid fasaderna målades om, fotrännorna på långhuset, koret och sakristian byttes och hela tornspirans plåttak ersattes med ett nytt av koppar. Arbetena innebar att exteriören fick en något förändrad färgsättning.

Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena.

